

Основні міжнародно-правові принципи шариату

Володимир Кушніренко,
викладач кафедри політології
Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

У статті розглядаються питання відповідності шариатської правової системи в контексті міждержавних відносин, одному з основних принципів сучасного міжнародного права – принципу незастосування сили чи погрози силою. Такого роду дослідження пов'язане з певними аспектами актуальної проблеми розвитку міжнародного права та удосконалення сучасних міжнародних відносин, співвідношенням і боротьбою в процесі глобалізації елементів сучасного і традиційного.

Історичні аспекти проблеми

Іслам зародився в надзвичайно суворому і схильному до насильства суспільстві, і реакція на нього племен, що жили в VII сторіччі н. е. в Аравії, була ворожою й агресивною. Перші мусульмани були змушені боротися за виживання, поки іслам не поглинув увесь Аравійський півострів відразу після смерті Мухамеда. Норми міжплемінних стосунків, що панували до цього, базувалися, головним чином, на принципах примату грубої сили або погрози її застосування. Такий стан вважався тоді нормою у відносинах різних політичних одиниць регіону, включаючи й дві могутні імперії на північному сході та північному заході від Аравії — державу Сасанидів і Візантійську імперію. Таким чином, на момент утворення в Аравії у VII сторіччі н. е. першої мусульманської держави саме застосування сили визначало те, що ми сьогодні називаємо міжнародними відносинами [1]. Тому іслам мусив погодитися з використанням сили у відносинах мусульман з немусульманами. Проте, вдавшись до цього, мусульманське право встановило нові норми визначення передумов для початку війни та її ведення.

На відміну від арабських племен та інших політичних одиниць регіону,

що вели війни через племінну гідність, території і економічні вигоди, шариат обмежував право на застосування сили в міждержавних відносинах інтересами самозахисту та поширення ісламу. Для мусульман лише це було законними причинами війни. Крім того, мусульмани обмежувалися певними правилами, яких вони повинні були дотримуватися під час бойових дій. Наприклад, перш ніж застосувати силу для поширення ісламу, вони мусили запропонувати іншій стороні, не вдаючись до війни, прийняти їхню віру. У випадку війни винищуванню підлягали лише воїни і тільки на полі бою.

Подібні умови існували й у період формування шариату, і ще більше тисячі років після того. Відповідні тексти Корану і Сунни, так само, як і виведені з них фундаторами шариату в VIII і IX сторіччях правила і закони, потрібно розглядати як прямий наслідок домінування застосування сили у відносинах між державами в ту епоху. Оскільки ісламська держава була заснована на законах шариату, використання сили припускалося лише проти тих немусульман, хто відмовився підкоритися законам шариату, але не проти тих, хто погодився прийняти ці закони.

Необхідно підкреслити обмеженість того, що можна назвати давньою і взагалі попередньою сучасній системою міжнародного права. Звичай, що регулювали відносини між державами до виникнення сучасного міжнародного права, не були "міжнародними" у сучасному розумінні цього слова, бо кожне з них було винятковим і не визнавало принципів рівності та взаємності, що необхідно для будь-якої системи права, якщо вона претендує бути прийнятою в усьому світі. Отже, розділ шариату, який трактує ці питання, відомий давнім ісламським юристам під назвою **сйяр**, відповідав розумінню міжнародного права в ту епоху.

Стверджувати, що схвалення шариатом застосування сили в міжнародних відносинах тоді було виправданим і що при цьому ним вводилися обмеження та правила її застосування, ще не означає, що таке застосування сили може бути виправдане й сьогодні. Скоріше навпаки: саме тому, що застосування сили виправдувалося умовами постійного насильства у відносинах між різними спільнотами та народами того часу, воно перестає бути виправданим в сучасних умовах, коли мирне співіснування стало життєвою необхідністю для виживання людства.

Проблема стосунків з немусульманами та застосування сили проти них

Крім явних джерел шариату, де говориться про застосування сили проти немусульман та мусульман-відступників (ці джерела розглядатимуться нижче), у багатьох віршах Корану, відкритих Пророкові після переїзду в Медину 622 року н. е., підкреслюється, що мусульманська спільнота міцна своєю єдністю і повинна триматися якомога далі від інших спільнот. Причому про „інших” говориться в дуже ворожих висловах. У

мединський період Коран постійно наставляє мусульман підтримувати одне одного і застерігає їх від налагодження дружніх або союзницьких стосунків з немусульманами. Так, у віршах 3:28, 4:144, 8:72-73, 9:23 і 71, 60:1 мусульманам забороняється брати невірних у **авлія** (друзі, помічники, прибічники). Вони мусять шукати дружби й підтримки тільки серед одновірців. Вірш 5:51 подібним чином наставляє мусульман не брати євреїв і християн в **авлія**, тому, що вони **авлія** по відношенню один до одного і кожний мусульманин, що вступить в дружні стосунки з ними, стає немов би одним із них [2].

Ці вірші і відповідна Сунна створили ту основу, виходячи з якої перші мусульмани сприймали джерела, що безпосередньо говорять про застосування сили проти немусульман. Важливо підкреслити, що названі вище вірші були відкриті саме під час перебування пророка в Медині, а не в більш ранній мекканській період. Вони забезпечили психологічну підтримку, необхідну для консолідації та виживання слабкої на тоді мусульманської спільноти в складних і ворожих умовах, і саме в цьому контексті вони й повинні розглядатися.

Джихад — узвичаєний ісламський термін для означення застосування сили в міждержавних відносинах. Точне значення цього слова — боротьба, напруга, зусилля [3], що включає боротьбу і напругу військового конфлікту, хоча й не зводиться до них. Наприклад, з одного боку, і в Корані, і в Сунні слово **джихад** використовується в ширшому сенсі — будь-яка напруга або зусилля, іноді поза зв'язком із застосуванням сили. У багатьох віршах Корану, наприклад, 2:18, 5:54 і 8:72, слово джихад і його похідні застосовуються в значенні напруги або зусилля як такого, незалежно від того, йдеться про війну чи мир. Навіть говорячи про джихад проти невірних, вірш 25:52 наставляє Пророка і мусульман використовувати в ньому Коран. Зрозуміло, що мова тут про використання Корану в якості засобу переконання, а не про застосування сили зброї. Добре відомий вислів Пророка в Сунні про те, що застосування сили в бою є малим джихадом, а зусилля для мирного індивідуального виконання вимог Ісламу — великим або вищим джихадом. У іншій Сунні Пророк, як повідомляють, називав найкращою формою джихаду правдиві слова в обличчя жорстокому правителю.

З іншого боку, коли йдеться про застосування сили в міждержавних відносинах, і в Корані, і в Сунні вживається слово **кітал** (бій) та його похідні. У зв'язку з цією лексичною двозначністю і поширеним неправильним розумінням терміна джихад як мусульманами, так і немусульманами, можливо, має сенс, говорячи про ці аспекти шаріату, використовувати термін “застосування сили”, оскільки це словосполучення стало технічним терміном міжнародного права, особливо після його використання в Статуті ООН. У такій якості цей термін є придатним і для міжкультурного аналізу.

Ставлення шаріату до правомірності застосування сили в

міждержавних відносинах стане набагато зрозумілішим, якщо відповідні джерела шариату розглянути в хронологічному порядку. Зробити це стосовно Корану цілком можливо, оскільки існує майже повна єдність думок щодо місця, а відтак і приблизної дати одкровенень кожного вірша, даних Пророкові. Набагато складніше, якщо взагалі можливо, зробити це стосовно Сунни, тому що думки про її хронологічну послідовність дуже розходяться. Проте Сунна може виявитися корисною для розуміння змісту того або іншого вірша Корану.

Перші вірші Корану, у яких мусульманам дозволялося застосовувати силу проти немусульман, були відкриті в Медині, куди Пророк і його прибічники переїхали з Мекки 622 року н. е. Відповідно до авторитетних коментарів і інтєпретації Корану, першими віршами, у яких згадувалися **джихад/кітал** проти невірних, були 2:190-93 і 22:39. Подаємо переклад цих віршів.

"І змагайтеся на шляху Аллаха з тими, хто змагається з вами, але не переступайте (не починайте агресію) – воїстину, Аллах не любить тих, хто переступає!

І вбивайте їх, де зустрінете, і виганяйте їх звідти, звідки вони вигнали вас: адже спокуса гірше, ніж убивство! І не бийтеся з ними біля заборонної мечеті, поки вони не стануть битися там з вами. Якщо ж вони будуть битися там з вами, то вбивайте їх: така відплата невірним!

...І бийтеся з ними, поки не буде більше спокус, а (уся) релігія буде належати Аллаху. А якщо вони утримаються (перестануть), то немає ворожнечі, крім як до несправедливих".

"Дозволено тим, що б'ються, за те, що вони скривджені... воїстину Аллах може допомогти їм – вигнаним зі своїх будинків без права, хіба тільки за те, що вони говорили: "Господь наш – Аллах". І якби не захист Аллахом людей одних іншими (за допомогою інших), то зруйновані були б скити, і церкви, і місця молитви, і місця поклоніння, у яких згадується ім'я Аллаха багато" [4].

Вірші 4:90, 8:39 і 61 Корану, як встановлено, були відкриті Пророку в Медині. Перший наведений вірш – в контексті повчань мусульманам, щоб вони уникали лицемірів, протистояли їм і вбивали їх, коли їх виявлять. "А якщо вони (лицеміри) відійдуть від вас, не борючись із вами, – говорить вірш 4:90, – і запропонують вам мир, то Аллах не дає вам ніякого шляху проти них". Вірш 8:39 говорить: "І бийтеся з ними (невірними), поки не буде спокуси і віра вся буде належати Аллаху. А якщо вони утримаються... адже Аллах бачить те, що вони роблять!". Услід за віршем 8:60, у якому говориться, щоб мусульмани готувалися до війни з метою відбити невірних, йде вірш 8:61, що говорить: "А якщо вони (невірні) схилиються до миру, то схилися й ти до нього і покладайся на Аллаха, бо Він той, хто чує і знає" [5].

Як встановлено, вся сура IX Корану "Покаяння" була відкрита

приблизно до 631 року н. е. і вважається одним з останніх одкровень Корану. Вірші 5, 12, 13, 29, 36, 73 і 123 цієї сури, в яких найкатегоричніше вимагається застосовувати силу проти немусульман, відповідно до узвичаєної точки зору, скасовують усі попередні за часом вірші, що містять заборону або обмеження на застосування сили. Зокрема, вірш 5 цієї сури, як вважається, скасовує в якості джерела шаріату більш ста попередніх віршів Корану, в яких давалися настанови використовувати мирні засоби для переконання невірних прийняти іслам. Вірш з'явився в контексті настанов Пророкові заявити, що після закінчення чотирьохмісячного періоду милосердя, або устанавленого терміну договору про мир, який не був порушений іншою стороною, він відмовляється не нападати на невірних. Потім йде вірш 9:5: "А коли скінчаться місяці заборонні, то бийте поганих, де їх знайдете, захоплюйте їх, осуджуйте, улаштуйте засідку проти них у будь-якому таємному місці! Якщо ж вони навернулися, і виконували молитву, і давали очищення (закят – милостиня і релігійний податок з мусульман), то звільніть їм дорогу: адже Аллах є тим, хто пробачає, Милосердний!" [6].

Огляд Корану щодо застосування сили проти немусульман дозволяє зробити кілька висновків

По-перше, очевидно, що усі вірші такого роду належать винятково до мединського періоду. І навпаки, переважна більшість віршів Корану, які залишають свободу вибору релігійної віри, що виключало дискримінацію та нерівноправність немусульман, належать хронологічно до часу перебування Пророка в Мекці. До переїзду його в Медину 622 року в Корані не було санкцій на застосування сили проти немусульман.

По-друге, із наведеного огляду віршів випливає, що поступово Коран надає більші санкції на застосування сили проти немусульман: спочатку це дозволено лише з метою самозахисту, а потім – і з метою поширення ісламу. І оскільки сура IX Корану була одним з останніх одкровень, то більшість ісламських юристів вважала, що вона скасовує в контексті шаріату усі попередні суперечні їй вірші Корану.

По-третє, застосування сили дозволялося лише у випадку самозахисту і для поширення ісламу. Дехто із сучасних мусульманських авторів стверджує, що закони шаріату надавали право застосовувати силу лише у випадку самозахисту. Це твердження необгрунтоване, оскільки і Коран, і Сунна наприкінці життя Пророка ясно санкціонували застосування сили і для поширення ісламу. Та й неможливо стверджувати, що перші мусульмани діяли з метою самозахисту, коли завойовували Сирію, Ірак, Північну Африку, Персію і взагалі всі землі на Заході – до південної Іспанії, а на сході – до північної Індії. Дії Пророка в останні роки його життя і дії його халіфів, а також історія перших сторіч ісламської експансії ясно показують, що шаріат санкціонував і регламентував застосування сили

проти немусульман не тільки з метою самозахисту, але й для поширення ісламу.

Література:

1. **Большаков О. Г.** История Халифата. Ислам в Аравии (570 – 633 г.г.). Т. 1 – М.: Издательство “ Восточная литература” РАН, 2000. – 312 с.
2. **Mansfield, Peter.** The Arabs. Harmondsworth: Penguin Books, 1990.
3. Ислам: Энциклопедический словарь.— М.: “Наука”, 1991. – 315 с.
4. Коран: Перевод с арабского М.–Н. О. Османова. – М.: Издательство “Ладомир”, 1999. – 926 с.
5. Коран: Перевод с арабского М.–Н. О. Османова. – М.: Издательство “Ладомир”, 1999. – 926 с.
6. Коран: Перевод с арабского М.–Н. О. Османова. – М.: Издательство “Ладомир”, 1999. – 926 с.